

**‘Ze is van zichzelf,’ zeg ik. ‘Ze is van niemand.’ *Het mes dat niet wijkt*
als aanzet tot maatschappijkritisch denken over gender**

Neeke Scheers
3823253

Begeleider: dr. Fabian Stolk
Tweede lezer: dr. Sven Vitse

Universiteit Utrecht
BA Taal- en Cultuurstudies
Hoofdrichting: Moderne Letterkunde

April 2015

VERKLARING KENNISNEMING REGELS M.B.T. PLAGIAAT

Fraude en plagiaat

Wetenschappelijke integriteit vormt de basis van het academisch bedrijf. De Universiteit Utrecht vat iedere vorm van wetenschappelijke misleiding daarom op als een zeer ernstig vergrijp. De Universiteit Utrecht verwacht dat elke student de normen en waarden inzake wetenschappelijke integriteit kent en in acht neemt.

De belangrijkste vormen van misleiding die deze integriteit aantasten zijn fraude en plagiaat. Plagiaat is het overnemen van andermans werk zonder behoorlijke verwijzing en is een vorm van fraude. Hieronder volgt nadere uitleg wat er onder fraude en plagiaat wordt verstaan en een aantal concrete voorbeelden daarvan. Let wel: dit is geen uitputtende lijst!

Bij constatering van fraude of plagiaat kan de examencommissie van de opleiding sancties opleggen. De sterkste sanctie die de examencommissie kan opleggen is het indienen van een verzoek aan het College van Bestuur om een student van de opleiding te laten verwijderen.

Plagiaat

Plagiaat is het overnemen van stukken, gedachten, redeneringen van anderen en deze laten doorgaan voor eigen werk. Je moet altijd nauwkeurig aangeven aan wie ideeën en inzichten zijn ontleend, en voortdurend bedacht zijn op het verschil tussen citeren, parafraseren en plagiëren. Niet alleen bij het gebruik van gedrukte bronnen, maar zeker ook bij het gebruik van informatie die van het internet wordt gehaald, dien je zorgvuldig te werk te gaan bij het vermelden van de informatiebronnen.

De volgende zaken worden in elk geval als plagiaat aangemerkt:

- het knippen en plakken van tekst van digitale bronnen zoals encyclopedieën of digitale tijdschriften zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het knippen en plakken van teksten van het internet zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het overnemen van gedrukt materiaal zoals boeken, tijdschriften of encyclopedieën zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het opnemen van een vertaling van bovengenoemde teksten zonder aanhalingstekens en verwijzing;
- het parafraseren van bovengenoemde teksten zonder (deugdelijke) verwijzing: parafrasen moeten als zodanig gemarkeerd zijn (door de tekst uitdrukkelijk te verbinden met de oorspronkelijke auteur in tekst of noot), zodat niet de indruk wordt gewekt dat het gaat om eigen gedachtengoed van de student;
- het overnemen van beeld-, geluids- of testmateriaal van anderen zonder verwijzing en zodoende laten doorgaan voor eigen werk;
- het zonder bronvermelding opnieuw inleveren van eerder door de student gemaakt eigen werk en dit laten doorgaan voor in het kader van de cursus vervaardigd oorspronkelijk werk, tenzij dit in de cursus of door de docent uitdrukkelijk is toegestaan;
- het overnemen van werk van andere studenten en dit laten doorgaan voor eigen werk. Indien dit gebeurt met toestemming van de andere student is de laatste medeplichtig aan plagiaat;
- ook wanneer in een gezamenlijk werkstuk door een van de auteurs plagiaat wordt gepleegd, zijn de andere auteurs medeplichtig aan plagiaat, indien zij hadden kunnen of moeten weten dat de ander plagiaat pleegde;
- het indienen van werkstukken die verworven zijn van een commerciële instelling (zoals een internetsite met uittreksels of papers) of die al dan niet tegen betaling door iemand anders zijn geschreven.

De plagiaatregels gelden ook voor concepten van papers of (hoofdstukken van) scripties die voor feedback aan een docent worden toegezonden, voorzover de mogelijkheid voor het insturen van concepten en het krijgen van feedback in de cursushandleiding of scriptieregeling is vermeld.

Universiteit Utrecht

In de Onderwijs- en Examenregeling (artikel 5.15) is vastgelegd wat de formele gang van zaken is als er een vermoeden van fraude/plagiaat is, en welke sancties er opgelegd kunnen worden.

Onwetendheid is geen excuus. Je bent verantwoordelijk voor je eigen gedrag. De Universiteit Utrecht gaat ervan uit dat je weet wat fraude en plagiaat zijn. Van haar kant zorgt de Universiteit Utrecht ervoor dat je zo vroeg mogelijk in je opleiding de principes van wetenschapsbeoefening bijgebracht krijgt en op de hoogte wordt gebracht van wat de instelling als fraude en plagiaat beschouwt, zodat je weet aan welke normen je je moeten houden.

Hierbij verklaar ik bovenstaande tekst gelezen en begrepen te hebben.	
Naam:	Neelke Scheers
Studentnummer:	3823253
Datum en handtekening:	29/04/2015

Dit formulier lever je bij je begeleider in als je start met je bacheloreindwerkstuk of je master scriptie.

Het niet indienen of ondertekenen van het formulier betekent overigens niet dat er geen sancties kunnen worden genomen als blijkt dat er sprake is van plagiaat in het werkstuk.

Samenvatting

Deze scriptie betreft een genderanalyse van de dystopische Young Adult-roman *Het mes dat niet wijkt* van Patrick Ness. Hierbij wordt uitgegaan van de gedachte dat (jeugd)literatuur, met name in het genre dystopie, een maatschappijkritische en vormende functie kan hebben en een rol speelt in het doorbreken of bestendigen van bestaande gendersystemen. Om de hoofdvraag te beantwoorden wordt gekeken hoe de filosofische denkbeelden uit de theorieën van Simone de Beauvoir, Judith Butler, Rosemarie Buikema en Adrienne Rich gestalte krijgen in de roman. Door de fictieve wereld te analyseren aan de hand van theorie wordt duidelijk(er) gemaakt welke functie (jeugd)literatuur kan vervullen op de weg naar een nieuw en ander begrip van gender.

Inhoudsopgave

Verklaring kennisneming regels m.b.t. plagiaat	1
Samenvatting	3
Inhoudsopgave	4
I. Inleiding	5
II. Theoretisch kader: denken over een alternatief in gender	11
III. Methode	13
IV. Analyse van gender in <i>Het mes dat niet wijkt</i>	17
IV.I Gender en identiteit: ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid	17
IV.II De representatie en productie van sekse in taal	19
IV.III Nieuwe relaties: een maatschappij zonder onderdrukking	20
IV.IV Vrouwbeeld van abstractie naar realiteit	21
IV.V Personificatie en ontmaskering van het vrouwelijk mysterie	22
IV.VI Een nieuwe kijk op de wereld	24
IV.VII Ontwikkeling op weg naar bevrijding	26
V. Conclusie	28
Literatuurlijst	31

I. Inleiding

Literatuur verhoudt zich op verschillende manieren tot de wereld waarin zij ontstaat. In *Het leven van teksten* (2006) stellen Brillenburg Wurth en Rigney dat literatuur ons een nieuwe blik op de samenleving kan bieden doordat het er een kritische afstand van kan nemen, maar dat literatuur ook bestaande waarden kan reproduceren en als zodoende normbevestigend kan zijn (307-308). Literatuur is in deze wisselwerking nooit waarde vrij, zo oordeelt ook McCabe in *Gender in Twentieth-Century Children's Books* (2011): literatuur schetst een onvermijdelijk gekleurd beeld van de maatschappij en de daarbij behorende culturele en sociale waarden, meningen en verwachtingen (199). Welke ideeën worden uitgedragen in een boek, wat als goed of fout, wenselijk of onwenselijk wordt geportretteerd, vormt mede het wereldbeeld van lezers en beïnvloedt daardoor hun gedrag.

De vormende functie van literatuur voor de lezer (en daardoor voor de samenleving) geldt in bijzondere mate voor kinderen en jongeren, omdat hun zoektocht naar identiteit nog volop in ontwikkeling is. Zij hebben nog geen vaste rol en plaats in het sociale systeem en hun begrip van de wereld is meestal nog niet eenduidig, staat nog open voor verandering (McGabe 199). Bean en Moni onderzochten de rol van literatuur in de identiteitsvorming van jongeren en stellen dat “literacy, especially through multicultural young adult novels, provides a forum upon which to build cosmopolitan worldviews and identities” (642). Juist fictie kan voor jongeren zodoende een krachtig middel zijn van maatschappijkritiek, omdat zij hierdoor kunnen leren inzien dat er verschillende manieren zijn om naar de wereld te kijken. Dit is volgens Bean en Moni een belangrijke functie van voornamelijk Young Adult-literatuur: “[they] develop an understanding that the worldview represented in a novel is not a “natural” one, and it can be challenged and actively resisted” (647). Door het lezen van fictie leren jongeren dus over het bestaan van verschillende wereldbeelden en de mogelijkheid tot verandering, maar er bestaat ook de mogelijkheid dat literatuur juist bestaande zienswijzen als vanzelfsprekend afbeeldt en daardoor een tegenovergestelde, normbevestigende werking heeft.

Binnen het brede spectrum van mogelijke andere werelden die literatuur kan schetsen, drukken de termen ‘utopie’ en ‘dystopie’ een ‘ideaalplaatje’ versus een ‘doembeeld’ uit. De *Oxford Dictionary* definieert een utopie als “an imagined or hypothetical place, system, or state of existence in which everything is perfect, esp. in respect of social structure, laws, and

politics.” Dystopie wordt omschreven als “an imagined or hypothetical place, system or state of existence in which everything is unpleasant or bad, typically a totalitarian or environmentally degraded one.” De rol van verbeelding is, zoals uit de definities blijkt, cruciaal: zowel de utopie als de dystopie bestaan (slechts) in de verbeelding – het zijn voorstellingen van een wereld die er niet is, maar er wel zou kunnen zijn. Hoewel utopie en dystopie in eerste instantie recht tegenover elkaar lijken te staan, kunnen zij beter gezien worden als de gedachten over een alternatief *op verschillende manieren*, zo stelt Booker in *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism* (1994):

Not only is one man’s utopia another man’s dystopia, but utopian visions of an ideal society often inherently suggest a criticism of the current order of things as nonideal, while dystopian warnings of the dangers of “bad” utopias still allow for the possibility of “good” utopias, especially since dystopian societies are generally more or less thinly veiled refigurations of a situation that already exists in reality. (15)

Zowel de utopie als de dystopie draagt een vorm van maatschappijkritiek uit, maar ook maken ze beide ruimte voor een alternatieve werkelijkheid.

Booker maakt al de voorzichtige claim dat utopie en dystopie min of meer voortkomen uit de hedendaagse realiteit, marxist Jameson stelt in zijn artikel “The Politics of Utopia” (2004) dat we *altijd* vanuit de tegenwoordige situatie moeten denken over de utopie. Ook claimt hij dat het nadenken over een utopische alternatieve toekomst zelfs noodzakelijk is om verandering in het heden te bewerkstelligen. Om deze verandering te bewerkstelligen moet de vervolgstap altijd gegrond zijn in het hier en nu, we moeten niet vergeten rekening te houden met de huidige situatie (47). Een ontsnapping aan de werkelijkheid is moeilijk, of zelfs onmogelijk, omdat wij vastzitten in onze horizon, wij zijn ingebed in de huidige realiteit. Alle dystopische fictie is verankerd in het heden, hoewel het zich af kan spelen op een andere planeet of in een verre toekomst, aldus Booker: “The treatment of imaginary societies in the best dystopian fiction is always highly relevant more or less directly to specific “realworld” societies and issues” (19). Ondanks de niet-werkelijke setting waarin de dystopie zich afspeelt, refereert zij wel degelijk aan onze huidige wereld.

Juist dystopieën zijn dus een kritiek op concrete, hedendaagse situaties. Dystopische literatuur stelt de realiteit aan de kaak door middel van vervreemding; het deautomatiseert ons denkproces door verwachtingspatronen te doorbreken:

By focusing their critiques of society on spatially or temporally distant settings, dystopian fictions provide fresh perspectives on problematic social and political practices that might otherwise be taken for granted or considered natural and inevitable. (Booker 19)

De kracht van de dystopie ligt in het creëren van een wereld die zo ver van de werkelijkheid gepositioneerd wordt dat zij ons perspectief op deze werkelijkheid door elkaar schudt. Dystopische literatuur ontregelt onze automatische denkbeelden en laat ons zo met een andere blik naar de wereld kijken. Waar we in het dagelijks leven wellicht niet altijd stilstaan bij de manier waarop onze maatschappij fungeert, dwingt de dystopie ons tot nadenken.

De bedenker van het begrip ‘utopie’, Thomas Moore, schreef in 1516 een van de eerste werken in dit genre. Velen volgden hem: bekende titels in de utopische fictie zijn *City of the Sun* van Tommaso Campanella (1623), *A Modern Utopia* van H.G. Wells (1905) en het recentere *Ecotopia* van Ernest Callenbach (1975). Talrijker en wellicht bekender is de literatuur in het dystopische genre. Klassiekers als *Brave New World* van Aldous Huxley (1932) en *1984* van George Orwell (1949) bestaan naast een enorme hoeveelheid dystopische literatuur die de afgelopen jaren verscheen. Niet alleen binnen de volwassenenliteratuur is de dystopie een gewild genre, ook in de categorie Young Adult floreert het. Zeer populair zijn bijvoorbeeld *The Hunger Games*-trilogie van Suzanne Collins (2011-2013) en de *Divergent*-trilogie van Veronica Roth (2008-2010).

Binnen de categorie Young Adult-dystopieën die functioneren op de grens tussen jeugd- en volwassenenliteratuur past ook de *Chaos*-trilogie van Patrick Ness. *Het mes dat niet wijkt* (2013) is het eerste deel van deze veelvuldig bekroonde serie. In deze Nederlandse vertaling van *The knife of never letting go* (2008) wordt de lezer meegenomen naar een alternatieve wereld: Prentissdorp – een dorp op de Nieuwe Wereld. Ness biedt een verontrustende kijk in deze dystopie, een wereld zonder vrouwen waarin alles wat leeft hardop denkt. Een samenleving op het punt van uitsterven, in een continue *information overload* waar privacy onmogelijk is. In de kakofonie van Herrie – de hoorbare gedachten van alle mannen – moet

hoofdpersoon Todd zien te overleven. Hij is de enige jongen in Prentissdorp en heeft nog maar een paar dagen te gaan voordat hij dertien wordt en officieel man is volgens de wetten van de Nieuwe Wereld. Dan gebeurt het ongelofelijke: in de Herrie verstoort een stilte de (on)rust. Todd ontdekt een meisje. Samen vluchten ze. Het leger van Prentissdorp zit hen op de hielen en Todd ontdekt dat de Nieuwe Wereld volledig anders in elkaar zit dan hem altijd is voorgehouden.

Het mes dat niet wijkt functioneert binnen het discours van de Nederlandse jeugdliteratuur en kan gesitueerd worden in het academische debat over de (literatuurwetenschappelijke) waardering van jeugdliteratuur en de grens tussen jeugdliteratuur en literatuur voor volwassenen. Het wetenschappelijk onderzoek naar jeugdliteratuur is pas twintig à dertig jaar geleden op gang gekomen. Voor die tijd werd jeugdliteratuur niet gezien als een onderwerp waarmee literatuurwetenschappers zich bezig moesten houden (Van Lierop-Debrauwer 5). Waar in de waardering van jeugdliteratuur door critici en auteurs eerst pedagogische en esthetische benaderingen overheersten, werd in de jaren zeventig de aandacht verschoven naar literaire kenmerken en kwaliteit (De Vries, *Opvattingen* 66). Vanaf dat moment pleitten steeds meer wetenschappers voor onderzoek dat aansluit bij de theoretische kaders van de literatuurwetenschap (zie bijvoorbeeld Van Lierop-Debrauwer 1999 en Linders 1998).

Tot op de dag van vandaag gaat het onderzoek naar jeugdboeken echter vooral in op de geschiedenis en emancipatie van het jeugdboek en wordt er nog steeds weinig inhoudelijk onderzoek gedaan (Jochems & Van de Zande 33). Om die reden is mijn onderzoek, een uitgesproken inhoudelijk onderzoek naar de maatschappijkritische functie van jeugdliteratuur, relevant. Het is mijn doel verder te gaan dan enkel het analyseren van het fenomeen jeugdliteratuur en ik richt mij bewust specifiek op één boek. Ik voer daarmee het type onderzoek uit waar onder andere Van Lierop-Debrauwer en Linders voor pleiten, maar dat nog weinig wordt gedaan.

Dat dit soort onderzoek weinig wordt gedaan is vooral een gemiste kans omdat de jeugdliteratuur zich ontwikkelt en de vaste grenzen tussen jeugd- en volwassenenliteratuur steeds meer vervagen. In de jeugdliteratuur worden immers volop literaire middelen uit de volwassenenliteratuur toegepast, en er zijn steeds meer auteurs die zowel voor jeugd als voor volwassenen schrijven (Van Lierop-Debrauwer 5). Boeken die tegenwoordig gecategoriseerd worden als jeugdboeken (of Young Adult) zijn meer gelaagd en ‘literairder’ dan vroegere

jeugdliteraire werken. “De jeugdliteratuur lijkt wel een huis waar een hele verdieping op is gezet: de uitgesproken literaire, vaak complexe kinderboeken” (De Vries, *Kinderjury* 109).

Het mes dat niet wijkt is exemplarisch voor de categorie complexe kinderboeken waarnaar De Vries verwijst. In de tekst spelen niet alleen vele serieuze maatschappelijke thema’s een rol (kolonialisme, trauma, racisme, keuzevrijheid, *information overload*, man-vrouwverhoudingen), ook de taal en stijl van het boek zorgen voor een literaire leeservaring. Het is een *cross-over novel*, een duidelijk grensoverschrijdend boek dat geschikt is voor zowel jeugd als volwassenen. Uitgeverij Moon heeft *Het mes dat niet wijkt* dan ook voorzien van een dubbele rubrieksindeling: zowel NUR 285 (fictie jongeren 15+) als NUR 302 (vertaalde literaire fictie).

Met dit onderzoek hoop ik aan te tonen dat juist deze grensoverschrijdende categorie jeugdliteratuur – net als literatuur voor volwassenen – een literaire en een maatschappelijke diepgang kan hebben en dat een literairwetenschappelijke analyse van een jeugdboek tot interessante en relevante resultaten kan leiden. Ik wil aantonen dat ook jeugdliteratuur stof tot nadenken kan geven en een alternatief kan schetsen voor de huidige samenleving. Daarom zal ik de weg naar inhoudelijke analyse van jeugdboeken inslaan, een weg die is vrijgemaakt maar nog te weinig wordt bewandeld.

Ik ga in mijn onderzoek uit van de vormende functie van (jeugd)literatuur, die zoals eerder gesteld extra van toepassing is op kinderen en jongeren. Boeken reproduceren in veel gevallen de idealen van de samenleving; dit speelt een belangrijke rol in hoe kinderen en jongeren deze samenleving zien en begrijpen (McCabe 199). Dit geldt ook en in het bijzonder voor het aspect gender. Wanneer romans steeds dezelfde genderstereotypen weergeven zonder er kritische vragen bij te stellen, blijven die stereotyperingen in de maatschappij als normaal of vanzelfsprekend gelden en zullen lezers ernaar gaan handelen: “Gender is a social creation; cultural representation, including that in children’s literature, is a key source in reproducing and legitimating gender systems and gender inequality” (McCabe 218). (Jeugd)literatuur kan dus een grote invloed hebben op het reproduceren van het al dan niet patriarchaal gendersysteem en is daarom een relevant onderwerp van onderzoek. Het wereldbeeld dat een boek uitdraagt met betrekking tot gender, draagt bij aan de ideeën van de lezer over de eigen genderidentiteit, mannelijkheid en vrouwelijkheid en de rol van mannen en vrouwen in de samenleving. Zo bevordert fictie het doorbreken of juist bestendigen van bestaande systemen.

Binnen het kader van jeugdliteratuur als medium van ideologische representatie en de kritische analyse van deze representatie, zal ik mij daarom richten op het genderaspect in *Het mes dat niet wijkt*. De dystopie is hier bij uitstek geschikt voor omdat zij vele onderwerpen uit de gendertheorie thematiseert.

In dit onderzoek zal ik eerst schetsen hoe theorie door middel van kritische analyse een alternatieve werkelijkheid kan weergeven en zal ik in dit kader de filosofische denkbeelden van Simone De Beauvoir, Judith Butler, Rosemarie Buikema en Adrienne Rich kort uiteenzetten. Ik zal ook beargumenteren hoe theorie en literatuur naast elkaar kunnen bestaan in analyse en reflectie. In de methode ga ik hier verder op in en zet ik uiteen op welke manier de roman en de theorieën met elkaar in verband zullen worden gebracht. Ook geef ik hier een korte romananalyse en belicht ik het aspect ‘realisme’. Vervolgens vindt in kern van dit onderzoek de uiteindelijke analyse van het genderaspect in *Het mes dat niet wijkt* plaats aan de hand van de eerder geïntroduceerde gendertheorieën. In deze analyse zal ik de ontwikkeling volgen op de weg die hoofdpersonen Todd en Viola in de roman afleggen – een weg van het begrijpen van gender als vaststaande entiteit en identiteit naar het herzien van de ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid, van vrouwen die alleen bestaan in abstractie naar Viola als vrouw van vlees en bloed, van Viola als personificatie van het vrouwelijke mysterie en de Ander naar wederzijds begrip tussen Todd en Viola, een weg naar het steeds verder ontmaskeren en blootleggen van de wereld zoals Todd die kende, kortom: de route die zij afleggen langs verschillende alternatieve samenlevingen om uiteindelijk wellicht een ander begrip van gender te laten zien. In de conclusie zal ik antwoord geven op de hoofdvraag:

Is Het mes dat niet wijkt realistisch ten opzichte van de huidige samenleving in de verbeelding van gender en is de roman als zodanig conservatief of kritisch?

II. Theoretisch kader: denken over een alternatief in gender

Veel cultuurkritische theorieën bevatten een verlangen naar en/of een oproep tot verandering. Zo roepen Marx en Engels in *Manifest der Kommunistischen Partei* (1848) op tot een revolutie van het proletariaat en het stichten van een klassenvrije maatschappij (657-660), zo spreekt Said in *Orientalism* (1978) het verlangen uit naar het erkennen van de heterogeniteit van culturen en naar onderlinge harmonie en begrip (1866-1888), en streven Horkheimer en Adorno in *Dialektik der Aufklärung* (1946) naar een artistieke cultuur als alternatief voor de verdorven cultuurindustrie (1110-1127). Deze theorieën hebben, in tegenstelling tot fictieve literatuur, de uitgesproken bedoeling om de werkelijkheid te analyseren op een wetenschappelijk onderbouwde manier en een kritische reflectie te geven op de samenleving en cultuur. Het is een logische volgende stap om na reflectie op de maatschappij na te denken over een betere, andere wereld. Zo kunnen cultuurkritische theorieën een alternatieve werkelijkheid schetsen, deze aan de lezer voorspiegelen en de lezer zo aanzetten tot kritische reflectie.

Simone de Beauvoir is een goed voorbeeld van een filosofe die een aspect uit de maatschappij analyseert en stelt hoe het beter kan. Zij legde met haar revolutionaire *Le Deuxième Sexe* (1949) een essentiële basis voor het feministisch gedachtegoed na de Tweede Wereldoorlog. In haar essay analyseert ze de status van de vrouw gereduceerd tot Ander en object voor mannen in het patriarchaal systeem (De Beauvoir, *The Second Sex*, 1265-1273). Ze ontkent elke notie van een vrouwelijke kern of essentie, een gedachte die sindsdien zeer invloedrijk is in het denken over gender (Leitch et al. 1262). Op verschillende manieren geven latere feministes zoals Judith Butler, Rosemarie Buikema en Adrienne Rich na haar gestalte aan deze claim. Butler roept in *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (1990) op tot een nieuw begrip van gender en daarmee samenhangende identiteit. Ze streeft naar een maatschappij waarin gender begrepen wordt als *performative*, iets wat uitgevoerd wordt, in plaats van als een vaststaand gegeven dat je identiteit bepaalt (2540-2553). Buikema analyseert in “The Arena of Imaginings” (2009) de representatie van vrouwen in kunst en streeft naar de deconstructie van het verband tussen het hebben van een vrouwelijk lichaam en de daaraan verbonden definities (70-85). Rich roept ten slotte in “Notes Towards a Politics of Location” (1984) op tot een feminisme dat inclusief is en alle abstracties vermijdt (29-42). Alle vier de filosofes analyseren en bekritisieren de wereld van vandaag en verbinden dit onlosmakelijk aan gedachten over de wereld van morgen.

Theory – the seeing of patterns, showing the forest as well as the trees – theory can be a dew that rises from the earth and collect in the rain cloud and returns to earth over and over. But if it doesn't smell of the earth, it isn't good for the earth. (Rich 31)

Rich benadrukt hier het belang van theorie om de werkelijkheid beter te doorzien en uiteindelijk te veranderen *vanuit het heden*, geworteld in de realiteit. Ook literatuur kan ons, zoals gezegd, een andere blik op de samenleving bieden. Fictie kan als spiegel van de huidige wereld fungeren, laten zien hoe de werkelijkheid gestructureerd is, maar ook een alternatief voor deze werkelijkheid voorstellen, en heeft daardoor de potentie om ons te laten nadenken over de maatschappij zoals zij is en zou kunnen of moeten zijn.

Literatuur en theorie kunnen naast en met elkaar bestaan in reflectie op de werkelijkheid en het denken over een alternatieve samenleving. Waar Ness in *Het mes dat niet wijkt* een dystopisch wereldbeeld schetst, projecteren filosofes als De Beauvoir, Butler, Rich en Buikema juist een betere wereld. Toch kunnen Ness en de filosofes dezelfde problemen aan de kaak stellen: fictie en theorie zijn aan elkaar gerelateerd, ze zijn beide gegrond in het heden en ontstaan vanuit een kritiek op de realiteit, maar ze nemen tegelijkertijd beide kritisch afstand van deze realiteit. *Het mes dat niet wijkt* kan gezien worden als een concrete illustratie van ideeën uit de gendertheorie. Zo kunnen non-fictie en fictie naast elkaar worden gezet als beelden van het heden en uitgangspunten voor het denken over verandering.

III. Methode

Zoals aangegeven in hoofdstuk II zal ik het genderaspect in *Het mes dat niet wijkt* analyseren aan de hand van de theorieën van De Beauvoir, Butler, Rich en Buikema. Hierbij ga ik uit van de concepten uit de theorie en bekijk ik op welke manier deze in de roman worden geïllustreerd. Uit mijn onderzoek zal zodoende blijken hoe ideeën uit de theorie gestalte kunnen krijgen in fictie. Dit is relevant omdat in *Het mes dat niet wijkt* verschillende onderwerpen uit de gendertheorie voorkomen. In mijn analyse volg ik grofweg de verhaallijn van het boek, dit maakt het mogelijk de ontwikkelingen in plot en personages te signaleren en interpreteren. Gaandeweg zullen verschillende concepten van de eerder genoemde filosofes aan bod komen met betrekking tot de roman en zal toegelicht worden hoe deze van belang zijn in de dystopie. Door de roman op deze manier te analyseren kan duidelijk worden gemaakt welke rol de dystopie kan spelen bij het begrijpen van gender en het maatschappijkritisch denken over gender door jongeren én volwassenen. Door de fictieve wereld te analyseren aan de hand van theorie kan duidelijk gemaakt worden welke functie (jeugd)literatuur kan vervullen op de weg naar (het nadenken over) verandering en een betere wereld.

Het mes dat niet wijkt past, zoals gesteld in de inleiding, binnen het genre dystopie. Het is een dystopie in de zin dat het een onwerkelijke en onwenselijke maatschappij schetst in een andere tijd en op een andere plaats dan de huidige realiteit. De setting van het verhaal is een planeet, de Nieuwe Wereld genaamd, waar ontdekkingsreizigers vanaf de oude planeet met ruimteschepen naartoe zijn gekomen om nederzettingen te stichten en een nieuw leven te beginnen. De Aarde zoals zij hem verlieten zou door oorlog, overbevolking en vervuiling een vreselijke plek geworden zijn en op de Nieuwe Wereld hoopten ze een utopie te stichten. Hoofdpersoon Todd is een tiener als het verhaal aanvangt, de kolonisten wonen dan al zo'n twintig jaar op de Nieuwe Wereld.

Vanuit het perspectief van focalisator en verteller Todd ziet de lezer de Nieuwe Wereld, het dorp waarin Todd woont: Nieuw Prentissdorp. Dit dorp is gesticht door een groepje kolonisten die zich baseren op God en de Kerk, op een totalitaire manier geleid door burgemeester Prentiss en prediker Aaron. De kolonisten hebben een eenvoudige landbouwsamenleving opgebouwd zonder veel technische middelen. Todd is nooit buiten het dorp geweest en weet niet of er überhaupt nog andere mensen leven op de Nieuwe Wereld, hij groeit op met de gedachte dat Prentissdorp het enige dorp is en weggaan onmogelijk. Net zo onmogelijk is het om te ontsnappen aan de Herrie, de eindeloze stroom openbare gedachten

van de mannen om hem heen. Volgens de geschiedenis die Todd verteld wordt, waren het de kwaadaardige wezens die de Nieuwe Wereld bevolkten, de Spakkels, die ervoor zorgden dat mannen Herrie kregen. En dat niet alleen, het biologische wapen dat de mannen Herrie gaf, doodde alle vrouwen. Hierna kreeg het totalitaire regime in Nieuw Prentissdorp steeds meer de overhand, werden boeken verboden en vrijheden ingeperkt, werd onderwijs afgeschaft en kritisch nadenken afgestraft. Kortom: de samenleving op de Nieuwe Wereld pakt verre van utopisch uit.

Todd is de laatste jongen in Prentissdorp, als hij dertien wordt en man volgens de wetten van het dorp en zijn er geen jongens meer over. Hij woont bij Ben en Cillian, twee mannen die hem hebben opgevoed nadat zijn ouders overleden in de oorlog met de Spakkels. Hij leeft zijn leven zonder al te veel optimistische vooruitzichten in het volgens hem vervloekte dorp, tot de dag dat hij opeens een stilte in alle Herrie opmerkt. Vanaf dat moment raakt alles in een stroomversnelling: Ben vertelt hem te vluchten en geeft hem een boek dat zijn moeder geschreven heeft, met de boodschap dat daarin staat waar hij heen moet. Op de plek van de stilte ontmoet hij Viola, het eerste meisje dat hij ooit ziet; een nieuwe kolonist, neergestort met haar ruimteschip op de Nieuwe Wereld.

Todd en Viola gaan samen op weg en merken al snel dat alle mannen van Prentissdorp een leger hebben gevormd dat hen op de hielen zit. Tijdens hun vlucht stuiten ze op steeds meer tekenen die erop wijzen dat de wereld volledig anders in elkaar zit dat Todd is geleerd. Ze ontdekken dat er meerdere nederzettingen zijn rondom Prentissdorp, in deze nederzettingen wonen wel vrouwen en de mannen hebben ook hier Herrie. Dit komt overeen met wat ze in het boek van Todds moeder lezen en ditzelfde boek vertelt hen dat ze naar Haven moeten: een betere, vrije stad die hen hopelijk bescherming kan bieden.

Maar er zijn meer leugens die ontmaskerd worden; door wat Todd en Viola onderweg tegenkomen, de mensen die ze spreken en hun eigen inzichten, ontrafelen ze samen steeds verder de waarheid over Prentissdorp. Wanneer Ben opeens weer opduikt worden de vermoedens van Todd en Viola bevestigd: Ben vertelt dat de vrouwen niet gedood zijn door het bacil van de Spakkels, maar vermoord door de mannen uit Prentissdorp. Deze zwarte geschiedenis zorgde voor afscheiding van Prentissdorp en een wet die de mannen uit het dorp verbood ooit nog voet in een andere nederzetting te zetten. Onder leiding van burgemeester Prentiss werd vervolgens al jaren aan een leger gebouwd door van elke jongen een man te

maken op een wrede manier; door hem iemand te laten vermoorden. Dit leger zit nu achter hen aan, ze willen Todd hebben als ultiem bewijs van onoverwinnelijkheid, een symbool voor het feit dat zij van iedere jongen een man naar hun wil kunnen maken. Ook veroveren ze onderweg de andere nederzettingen, om uiteindelijk de hele Nieuwe Wereld in hun macht te krijgen.

Het mes dat niet wijkt kan aan de ene kant gezien worden een uitwerking van een alternatieve toekomst. Het gegeven dat de Aarde zo onleefbaar wordt dat wij met nieuwe technieken onze weg vinden naar andere planeten is hoewel onwaarschijnlijk, niet geheel ondenkbaar. Aan de andere kant kan *Het mes dat niet wijkt* op veel punten vooral onrealistisch genoemd worden: van het bestaan van Herrie tot de manier waarop de samenleving van Prentissdorp functioneert en de geheimen die zij herbergt tot het feit dat de personages leven op een andere planeet die met zijn levensvoorwaarden verdacht veel lijkt op de Aarde, allen lijken hoogst onaannemelijke of zelfs onmogelijke gegevens. Toch bestaat er ook in de fictieve Nieuwe Wereld een sterke link met de hedendaagse realiteit en maatschappelijke thema's, een link die zoals Booker betoogde in alle dystopieën te vinden is (zie ook inleiding). Hier begint een interessante paradox: juist in het niet-realistische schuilt de deconstructie van de werkelijkheid. In deze paradox ligt de potentie van de dystopie om ons met een andere blik naar de realiteit te laten kijken.

Voorbeelden van maatschappelijke thema's die aan de kaak worden gesteld in de onrealistische setting van de roman zijn er te over. De Herrie bijvoorbeeld, kan geïnterpreteerd worden als een overdrijving van de *information overload* waar men in de huidige maatschappij al niet meer aan kan ontkomen door internet en *smartphones*. Maar ook de veroveringen van het leger van Prentissdorp staan niet ver af van de geschiedenis en de realiteit van het kolonialisme; in de werkelijkheid zijn dergelijke situaties maar al te vaak voorgekomen.

Ook het thema gender komt in verschillende vormen terug in de dystopie. In de analyse zal ik onderzoeken in hoeverre dit aspect in *Het mes dat niet wijkt* realistisch wordt afgebeeld; hoe ideeën over gender, man-vrouwverhoudingen en de rol en plaats van mannen en vrouwen in de verhaalwereld overeen komen met de werkelijkheid. Mijn concept van 'werkelijkheid' zal ik afleiden uit de gendertheorie die ik gebruik. Ik zal de verhaalwereld toetsen aan de notie van werkelijkheid en de kritische reflectie hierop uit de theorie, of liever gezegd: ik gebruik

de theorie om de verhaalwereld te analyseren. Onlosmakelijk verbonden met ideeën over hoe de werkelijkheid is, zijn ideeën over hoe de werkelijkheid zou moeten zijn. Ook in deze baseer ik mij op de theorieën van De Beauvoir, Butler, Rich en Buikema, welke allemaal een mogelijkheid tot verandering schetsen. Ik zal aan de hand van de theorie onderzoeken of de dystopie al dan niet kritisch staat tegenover de werkelijkheid, of zij een alternatief laat zien (of denken hierover uitlokt) of juist conservatief vasthoudt aan bestaande systemen.

IV. Analyse van gender in *Het mes dat niet wijkt*

Zoals beschreven in hoofdstuk I, II en III zal ik hier mijn casus, de dystopische roman *Het mes dat niet wijkt* van Patrick Ness, onderzoeken op het aspect gender. In de kern van dit onderzoek zullen fictie en gendertheorie naast elkaar gezet worden om te analyseren op welke manier gender afgebeeld wordt in de dystopie en in hoeverre dit overeen komt met de werkelijkheid zoals genderfilosofes De Beauvoir, Butler, Buikema en Rich deze schetsen. Ook zal ik betogen in hoeverre de roman kritisch staat tegenover bestaande noties van gender en of er op dit vlak een ontwikkeling plaatsvindt in het boek.

IV.I Gender en identiteit: ideeën over vrouwelijkheid en mannelijkheid

Todd groeit in *Het mes dat niet wijkt* op in een wereld zonder vrouwen. Zij zijn, volgens de verhalen uit het dorp, zo'n tien jaar geleden allemaal omgekomen in oorlog met de *alien*-achtige Spakkels. Todd kent vrouwen alleen uit verhalen, educatieve filmpjes (die later verboden werden), maar vooral: uit de Herrie van de andere mannen. Daarin worden vrouwen nog volop gerepresenteerd, net als de inmiddels uitgeroeide Spakkels: “[...] want waar denken mannen anders aan dan aan seks en vijanden?” (Ness 30) Hoewel de vrouwen afwezig zijn in de Nieuwe Wereld, bestaan ze nog wel in de openbare gedachtewereld. Todd heeft nog nooit een vrouw gezien, maar heeft desalniettemin een duidelijk beeld van wat ‘een vrouw’ of ‘een meisje’ is:

Ik weet heus wel wat een meisje is. [...] Meisjes zijn klein en beleefd en glimlacherig. Ze hebben een jurk aan en hun haar is lang en zit in allerlei vormen achter op hun hoofd of aan weerskanten. Ze doen alle binnenkarweitjes, terwijl jongens alle buitenkarweitjes doen. Op hun dertiende worden ze vrouw, net als jongens dan man worden, en als ze vrouw zijn gaan ze trouwen. (Ness 76)

De ideeën van Todd over het fenomeen ‘de vrouw’ illustreren precies hetgene waar De Beauvoir zich in *The Second Sex* tegen verzet: de gedachte dat vrouw-zijn een absolute staat van zijn is die een vaststaande identiteit met zich meebrengt. De Beauvoir noemt dit het concept van het Eeuwige Vrouwelijke. Deze definitie van vrouwelijkheid is een mythe, maar wordt in het patriarchaal systeem gezien als een absolute waarheid: een transcendentiaal idee, onveranderlijk, tijdloos. Zodra het mogelijke bestaan van veelsoortige, veranderlijke vrouwen van vlees en bloed dit concept tegenspreekt, ligt het aan de vrouwen zelf; niet het concept van

Vrouwelijkheid zou verkeerd zijn, maar de vrouwen zijn simpelweg niet vrouwelijk (De Beauvoir 1265).

In de Nieuwe Wereld van *Het mes dat niet wijkt* zijn er geen echte vrouwen meer en krijgen vrouwen daardoor een mythische status. Todd heeft alleen een beeld van de vrouw als overkoepelende categorie, zonder dat de mogelijkheid bestaat dat dit beeld tegengesproken wordt door een vrouw van vlees en bloed. Zijn begrip van ‘de vrouw’ is gevormd in en door het pure patriarchaat Prentissdorp, en bestaat door de afwezigheid van vrouwen slechts uit ideeën en abstracties.

Todd ziet niet alleen vrouwen, maar ook zichzelf als een vaststaande entiteit waarvan zijn sekse de kern is. Wanneer hij kalm moet worden om zijn Herrie tot bedaren te brengen, herinnert hij zichzelf aan wie hij is: “Ik ben Todd Hewitt. Over precies een maand word ik man” (Ness 25). Gedurende het boek telt hij de dagen af tot het moment dat hij man wordt, zijn dertiende verjaardag. Hij ziet dit als een onveranderlijk feit en de essentie van wie hij is: Todd, jongen, bijna man. De Beauvoir betoogt tegen deze notie van identiteit. Vanuit het existentialistisch gedachtegoed stelt zij dat essentie niet vooraf gaat aan existentie, oftewel: er bestaat volgens haar geen innerlijke waarheid. Een mens is niets anders dan wat hij doet: “in pure subjectivity, the human being *is not anything*” (De Beauvoir 1269). Op deze manier ontmaskert De Beauvoir de mythe van het Eeuwige Vrouwelijke en het vrouwelijke mysterie dat hiermee samenhangt: er bestaat simpelweg geen achterliggende waarheid om te onthullen, want een vrouw heeft *als vrouw* geen enkele kwalificatie, men kan niks over haar zeggen (1269).

Butler sluit aan bij deze gedachte en stelt dat het bestaan van een innerlijke genderkern een illusie is: “inner truth of gender is a fabrication [...] true gender is a fantasy instituted and inscribed on the surface of bodies” (Butler 2549). Gender is volgens Butler een uitvoering die wordt gecreëerd en in stand wordt gehouden door handelingen. Zij is daarom *performative* en maakt de realiteit eerder dan hieraan vooraf te gaan (Butler 2548-2550). Zowel De Beauvoir als Butler claimen dus dat er geen ware identiteit, essentie of onveranderlijke zelf bestaat. Gender is niet iets wat je bent, maar eerder iets wat je doet, en daarom kan het niet echt, onecht, natuurlijk of onnatuurlijk zijn. Een ‘echte’ vrouw bestaat niet, evenmin als een ‘echte’ man. De gedachten van Todd over zijn eigen identiteit en over ‘de vrouw’ zijn duidelijk gevormd in het patriarchaat dat De Beauvoir en Butler beschrijven.

IV.II De representatie en productie van sekse in taal

In onze wereld zijn vaststaande gedachten over wat een vrouw of een man is, over vrouwelijkheid en mannelijkheid, net als in de Nieuwe Wereld van *Het mes dat niet wijkt* nog steeds niet ongewoon. Verwachtingen en associaties die bij deze concepten horen, worden vaak nog als vanzelfsprekend gezien; het wordt niet heel vreemd gevonden om, zoals ook Todd doet, te veronderstellen dan meisjes ‘glimlacherig’ zijn, lang haar hebben en binnenshuis werken. Buikema onderschrijft dat concepten van vrouwelijkheid en mannelijkheid vaak als essentie worden beschouwd en stelt dat de verschillen bestaan en gevormd worden in taal: “a girl is named a girl even before she knows that this is what she is. In language, ready-made connotations are just waiting to be picked up: her domain is pink, she is sweet, passive, physical, spontaneous, beautiful, and so on” (80). Voordat meisjes of jongens zelf de mogelijkheid hebben om te ontdekken wie ze zijn, zijn ze dus al ingedeeld in gender in het symbolische domein en is duidelijk wat van hen verwacht wordt: hoe ze zich behoren te gedragen, wat hun interesses zijn, welke kleding passend is, et cetera. Vrouwelijkheid en mannelijkheid worden hierdoor *geproduceerd* in het domein van taal en tekens, in de symbolische orde, eerder dan dat ze hieraan voorafgaan. Deze poststructuralistisch notie van taal – het idee dat taal voorafgaat aan de vorming van het subject – staat aan de basis van veel feministische theorieën (Buikema 80-81).

In *Het mes dat niet wijkt* bestaan vrouwen voor Todd zoals eerder gesteld alleen als representatie, in taal. In de fictionele wereld van Nieuw Prentissdorp bestaan er geen vrouwen (meer). Er is, behalve educatieve video’s, niks om datgene wat Todd van de andere mannen hoort en leert over vrouwen aan te toetsen. Toch is hij zich ervan bewust dat taal, in dit geval Herrie, niet de werkelijkheid representeert. Doordat hij is opgegroeid te midden van de Herrie doorziet hij deze en heeft hij vooral geleerd dat niks in de Herrie van andere mannen zomaar voor waar aangenomen mag worden, ook hun vrouwbeeld niet:

En Herrie-vrouwen hebben lichter haar en dikkere tietten en ze dragen minder kleren en zijn veel vrijer met hun liefde dan op de video. Dus wat je niet mag vergeten, wat het alderbelangrijkste is van alles wat ik zeg in deze vertelderij is dat Herrie niet waar

is, Herrie is wat mannen graag willen dat waar is, en het verschil tussen die twee dingen is zo groot dat het wel es je dood kan wezen als je niet uitkijkt. (Ness 31)

Ness thematiseert hier de representatie van vrouwen. Todd is als verteller aan het woord en maakt zo de lezer duidelijk dat representaties in taal niet altijd te vertrouwen zijn. Ness lijkt hiermee stelling te nemen tegen het bestaan van taal als onproblematische verwijzing naar de realiteit. Hij laat zien dat taal vaste betekenissen lijkt te hebben, maar deze eigenlijk alles behalve heeft. Taal creëert een eigen werkelijkheid – een werkelijkheid die ideeën, associaties en aannames vormgeeft. In Todds wereld bestaan vrouwen niet in de realiteit, maar alleen in deze werkelijkheid, de talige werkelijkheid. De ontmaskering van deze werkelijkheid staat centraal in de hele roman en begint hier bij Todd, die op basis van zijn kennis over hoe Herrie werkt de conclusie trekt dat Herrie niet de realiteit weergeeft. Door het systeem waarin taal betekenis creëert bloot te leggen, lijkt Ness te illustreren wat Buikema betoogt.

IV.III Nieuwe relaties: een maatschappij zonder onderdrukking

De volgende stap in de gendertheorie, na het blootleggen van het taalsysteem als vormend, is de deconstructie en vernieuwing van de zogenaamd vaststaande betekenissen van taal. Want, om met Todd te spreken, ‘Herrie is wat mannen willen dat waar is’: het patriarchaal systeem bestaat en wordt in stand gehouden door taal. Associaties die samenhangen met vrouw-zijn in taal en (daardoor) in ideeën, moeten worden tegengegaan. Rich stelt het vernieuwen van alle relaties als doel van het feminisme: “we never meant anything less by women’s liberation than the creation of a society without domination; we never meant less than the making new of all relationships” (33) – de deconstructie van de relatie tussen het gegeven van een vrouwelijk lichaam en de concepten die hieraan verbonden worden: de vrouw als betekenaar en de ideeën over vrouw-zijn en vrouwelijkheid als betekende. Feministen als Rich streven naar het openbreken en weer stromend maken van betekenissen, in plaats van vasthouden aan vaststaande connotaties en aannames over wat een vrouw is, aan welke eisen van vrouwelijkheid zij moet voldoen en binnen welke grenzen zij moet functioneren.

Het vernieuwen van alle relaties wordt op een meer letterlijk niveau geïllustreerd in *Het mes dat niet wijkt*. Todd krijgt, als jongen die is opgegroeid zonder vrouwen, de kans om de relatie met een vrouw vanaf het begin opnieuw vorm te geven. Zo heeft het vernieuwen van relaties ook simpelweg betrekking op de relatie tussen man en vrouw, gesymboliseerd door de relatie

tussen Todd en Viola. Todd is niet blanco wanneer hij Viola leert kennen, hij is uiteraard getekend door denkwijzen en wereldbeelden van de mannen uit Prentissdorp. Maar anderzijds heeft hij er op dat moment nog geen weet van dat de mannen uit Prentissdorp alle vrouwen uit het dorp vlak na zijn geboorte vermoord hebben: hij is dus nog ‘onschuldig’. Ook Viola is al gevormd door het leven dat ze leidde voordat haar ruimteschip crashte in Prentissdorp, maar zij komt letterlijk uit een andere wereld en is dus eveneens blanco wat betreft de geschiedenis van deze Nieuwe Wereld waarin ze terecht komt. Todd en Viola krijgen de kans om zonder voorgeschiedenis, tijdens hun vlucht waarin ze alleen op elkaar aangewezen zijn, een nieuwe relatie aan te gaan. De vraag is of deze relatie ‘nieuw’ is zoals Rich bedoelde, weg van de onderdrukking en patriarchale rolpatronen.

IV.IV Vrouwbeeld van abstractie naar realiteit

Het revolutionaire proces, op weg naar een wereld zonder onderdrukking, is volgens Rich een strijd tegen abstracties. “Begin, we said, with the material, with matter, mma, madre, mutter, moeder, modder, etc., etc.” (Rich 31). Begin met de locatie in het vrouwelijk lichaam, neem de vrouw van vlees en bloed als startpunt én eindpunt, stop het denken in “lofty and privileged abstractions” (31). De (symbolische) stap van de vrouw als abstractie naar de vrouw in levende lijve wordt in *Het mes dat niet wijkt* gemaakt wanneer Todd Viola ontmoet, de eerste vrouw die hij ooit in het echt ziet:

Maar hier zit d’r een.

En het heeft geen lang haar. Zij. Zij heeft geen lang haar. En ze heeft geen jurk aan, ze heeft kleren aan die op de mijnese lijken maar dan veel nieuwer, zo nieuw dat het bijna een uniform is, ook al zijn ze gescheurd en zitten ze onder de modder, en zo klein is ze ook niet, zo te zien is ze even groot als ik, en van dat glimlacherige klopt al helemaal geen bal. (Ness 77)

Met de eerste blik wordt al duidelijk dat de ideeën die Todd eerst had over vrouwen niet overeen komen met het meisje dat hij aantreft. Haar alleen zien is meteen de eerste stap naar het herzien van zijn vrouwbeeld, nog voordat hij haar ook maar enigszins kent.

Toch blijft Viola in de eerste tijd dat ze met elkaar op de vlucht zijn voor Todd ‘het meisje’ en erkent hij haar niet als gelijkwaardige medemens. De abstractie heeft gestalte gekregen in Viola. In dat opzicht illustreert het boek positief de theorie van Rich (31), maar tegelijkertijd wordt Viola gepositioneerd als absolute Ander zoals De Beauvoir omschrijft (1266). Wanneer Todd haar ziet, wordt ze in de eerste plaats immers slechts gedefinieerd in haar sekse. Voor Todd is zij het totale onbekende, dat wat hij dacht dat niet bestond: een meisje. Ondanks het feit dat hij nooit eerder een vrouw in het echt heeft gezien en zij niet overeenkomt met zijn beeld van wat een vrouw is, weet hij meteen dat Viola wel degelijk een meisje is. Hij definieert haar louter als tegenstelling van zichzelf:

En ze is geen andere jongen. [...] Ze is iets helemaal totaal anders en ik weet niet hoe ik het weet maar ik weet wel wie ik ben, ik ben Todd Hewitt, ik weet wat ik niet ben en ik ben niet haar. (Ness 77-78)

De Beauvoir stelt dat het patriarchaat bestaat bij gratie van de notie van het ‘anders-zijn’ van de vrouw in haar vaststaande vrouwelijke identiteit. Juist deze gedachte ontkent de vrouw in haar bestaan als medemens en houdt zo de ongelijkheid tussen man en vrouw in stand: “To pose Woman is to pose the absolute Other, without reciprocity, denying against all experience that she is a subject, a fellow human being” (De Beauvoir 1266).

IV.V Personificatie en ontmaskering van het vrouwelijk mysterie

In de theorie van De Beauvoir leiden alle door haar genoemde (en ontkende) noties van vrouwelijkheid uiteindelijk naar de mythe van de vrouw als mysterie. Het is deze mythe die volgens De Beauvoir het patriarchaat in stand houdt (1267-1268). Ook het vrouwelijke mysterie wordt gethematiseerd in *Het mes dat niet wijkt*. Opvallend is dat Todd Viola eerst, wanneer ze elkaar nog niet ontmoet hebben, opmerkt door stilte. Een duidelijke tegenstelling is al zichtbaar vanaf het begin, de constante Herrie versus haar absolute stilte: “Maar dit, dit is een vorm, een vorm van níks, een gat waar alle Herrie ophoudt” (Ness 21). Door haar locatie in het vrouwelijk lichaam en haar stilte die hiermee samenhangt in de verhaalwereld van Ness, belichaamt Viola het concept van het vrouwelijke mysterie. Eerst is haar stilte totaal: haar gedachten zijn voor Todd niet hoorbaar zoals die van de mannen om hem heen, én ze praat niet. Todd krijgt daardoor geen hoogte van haar en vraagt zich meermaals af of er

misschien alleen maar leegte zit binnen in haar (Ness 81; 106; 132). Maar zelfs als Viola gaat praten blijft ze een mysterie voor hem, omdat haar gedachten ‘stil’ blijven: “Dat ik weet dat ze woorden in d’r hoofd heeft betekent niks als je ze alleen maar kan horen wanneer ze praat” (Ness 141). Haar stilte heeft bovendien een bijzonder effect op Todd: het roept gevoelens van gemis en verdriet bij hem op.

De mythe van het vrouwelijk mysterie bestaat volgens De Beauvoir omdat mannen de wereld categoriseren met de mannelijke blik die gepresenteerd wordt als universeel: “a mystery for man, woman is considered to be mysterious in essence” (1268). Dit terwijl volgens haar elk mens alleen subject is voor zichzelf en de ander dus per definitie een mysterie is. Opvallend is dat juist dit niet opgaat in *Het mes dat niet wijkt*. Todd is immers – of hij wil of niet – een open boek voor Viola omdat zij zijn gedachten kan lezen, maar andersom is dit niet het geval. Dit is nog een ongelijkheid die hun relatie typeert.

[Viola:] ‘Dat ik m’n gedachten en gevoelens niet als een eindeloze schreeuw de wereld in laat stromen, wil nog niet zeggen dat ik ze niet heb. [...] Ik hoor elk onnozel ding dat je denkt oké? En ik begrijp véél meer dan ik zou willen.’ [...] [Todd:] ‘Telkens als jij iets denkt of iets voelt of de een of andere onnozele gedachte hebt kan ik het níét horen, dus hoe moet ik gvd ook maar íéts over je te weten komen, nou?’ (Ness 173)

Toch wordt Viola gedurende hun tocht steeds minder als Ander gepositioneerd door Todd. Langzaam maar zeker gaat Todd haar zien als een volwaardig persoon, en ook deze verandering wordt weerspiegeld in de taal:

Dan doet het meisje d’r mond open en zegt iets waardoor ik opeens aan d’r denk als ‘Viola’ en niet langer als ‘het meisje’.
‘Hij heeft mijn leven gered.’
Ik heb d’r leven gered.
Zegt Viola. (Ness 150)

Waar hun relatie eerst ongelijkwaardig was in de zin dat Todd Viola niet als gelijkwaardige medemens zag, verandert dit als ze elkaar beter leren kennen. Hun relatie wordt steeds gelijkwaardiger en komen ze dichterbij elkaar. Vlak voor de climax van het verhaal beseft Todd dat hij weet wat Viola denkt. “Ik kan d’r Herrie lezen ook al heeft ze die niet. Ik weet

wie ze is. Ik weet wie Viola Eade is” (Ness 423). De weg die Todd en Viola samen afleggen, symboliseert de weg naar het ontmaskeren van het vrouwelijk mysterie, al gebeurt dit eigenlijk op de tegenovergestelde manier dan die De Beauvoir schetst: in plaats van het besef dat ze allebei een mysterie zijn voor de ander, beseffen ze beiden juist dat ze wel van elkaar weten wat de ander denkt, dat ze de ander werkelijk *kennen*. Want hoewel Viola de gedachten van Todd altijd al kon lezen, denkt ze pas na hun hele vlucht echt te weten wie hij is en komen ze tot een (verondersteld) wederzijds begrip. “We weten allebei wie de ander is” (Ness 423).

IV.VI Een nieuwe kijk op de wereld

Het beter leren kennen van Viola loopt parallel aan het ontmaskeren van de wereld zoals Todd hem kende. Beide ontwikkelingen kunnen gezien worden als een weg naar vrijheid voor beiden. Todd en Viola ontdekken dat Prentissdorp op leugens berust, ook als het gaat om de superioriteit van mannen. De geschiedenis vertelt dat alle vrouwen zijn uitgeschakeld door een bacil die mannen overleefden, wat het idee van zwakkere sekse ondersteunt, de vrouw als afwijking zoals De Beauvoir schetst (1266). Maar juist dit blijkt een verzinsel van het patriarchaat om de gruwelijke waarheid te verhullen: Todd komt erachter dat de mannen alle vrouwen in het dorp vermoord hebben. De echte geschiedenis van de Nieuwe Wereld heeft juist een vrouwelijke oorsprong: vrouwen golden als machthebbend, Prentissdorp heette eerst Nieuw Elisabeth en werd geregeerd door een vrouw. De vrouw was bovendien de bron van kennis: vrouwen waren degenen die de kinderen les gaven. De mannen namen dit niet over, waardoor een wereld zonder vrouwen in *Het mes dat niet wijkt* gelijk komt te staan aan een kennisarme wereld, een samenleving zonder ontwikkeling. Rich twijfelt over de fixatie op de vrouwelijke oorsprong, het terugkijken in de geschiedenis naar “women-affirming cultures”, vanuit de gedachte dat verandering begint in het heden (38-39). Maar in dit geval dient het terugkijken (in de verhaalwereld) een doel, ook in de bewustwording van de lezer: het ontmaskeren van het patriarchaat als vanzelfsprekend gegeven.

Ness draagt ook op een andere manier bij aan het kritisch afbeelden van het patriarchaat in het boek. Prentissdorp is gedoemd om uit te sterven, het heeft zonder vrouwen immers geen bestaansrecht. De enige manier om voort te bestaan is het veroveren en overheersen van andere gebieden. Ness beeldt het pure patriarchaat Prentissdorp en zijn leger duidelijk af als

de vijand – niet alleen van Todd en Viola, maar van de hele Nieuwe Wereld. Alle nederzettingen rondom Prentissdorp blijken een wet te hebben: wanneer iemand uit Prentissdorp hun nederzetting aandoet, moet hij gedood worden. Deze wet is ontstaan nadat bekend werd dat alle vrouwen in Prentissdorp vermoord waren. De hele weg die Todd en Viola afleggen, leggen zij echter niet alleen af op de vlucht voor het leger van Prentissdorp, maar ook geleid door het boek dat Todds moeder voor hem schreef voordat zij stierf. Op een symbolische manier komen hier de ontsnapping aan “the armed forces as the extreme embodiment of the patriarchal family” (Rich 37) samen met de leiding van een vrouw – in de vorm van geschreven tekst - op weg naar de gehoopte utopie Haven.

Todds wereld wordt tijdens de reis naar het eindpunt Haven steeds groter. Hij is opgegroeid met de gedachte dat Prentissdorp het enige dorp op de Nieuwe Wereld is, maar als Todd en Viola op weg gaan, komen ze onderweg verschillende andere nederzettingen tegen. Het zijn stuk voor stuk alternatieve samenlevingen met verschillende normen en waarden, rolverdelingen en samenlevingsvormen. Steeds speelt Ness met de verhoudingen tussen man en vrouw. De eerste persoon die ze ontmoeten als ze de eerste nederzetting op hun tocht naderen, is een vrouw met een geweer die door Todd voor een man wordt aangezien: “En dan laat-ie z’n geweer zakken. En daarom is het dus zo stil. Hij is een vrouw” (Ness 150). Deze genderverwarring zorgt voor een komisch effect in het boek, maar is veelbetekend, zeker als blijkt dat de vrouw de burgemeester is van de nederzetting genaamd Farbranch. Hier leven mannen en vrouwen wel samen en ontdekt Todd hoe het ook kan: “[...] begint het me langzamerhand te dagen dat vrouwen de baas zijn in het dorp” (Ness 199).

Todd en Viola komen ook in een nederzetting waar weliswaar nog wel vrouwen zijn, maar waar ze geen enkele stem hebben. In Carbonel Downs zijn het duidelijk patriarchale ideeën die de rol van vrouwen in de samenleving afdwingen: “Ze houden de boel schoon en ze koken en ze maken baby’s en ze wonen met z’n allen in een groot slaaphuis buiten het dorp, zodat ze zich niet met mannezaken kunnen bemoeien [zegt Viola]” (Ness 367). De bevrijding van vrouwen, zoals Rich dit noemt (32), is ver weg. Er wordt geweigerd naar Viola te luisteren, terwijl Rich stelt dat de bevrijding begint met het luisteren naar vrouwen:

Let us pay attention now, we said, to women: let men and women make a conscious act of attention when women speak; let us insist on kinds of process which allow more

women to speak; let us get back to earth – not as a paradigm for ‘women’, but as place of location. (Rich 32)

Het ontkennen van Viola’s stem roept verzet op van zowel Viola zelf als van Todd. Viola laat zich niet de mond snoeren en Todd weigert de ontkenning van Viola als gelijkwaardig persoon toe te laten. De beeltenis van een uiterste – de vrouwenonderdrukking in Carbonel Downs – heeft zodoende een duidelijke functie in de roman: het opnieuw thematiseren van man-vrouwverhoudingen en de gedachten van Todd en Viola hier over. Juist hier wordt ook de ontwikkeling van Todd naar een niet-patriarchaal gedachtegoed duidelijk:

‘Ze is m’n meisje niet,’ zeg ik zachtjes.

‘Wat?’ vraagt dokter Snow.

‘Ze is van zichzelf,’ zeg ik. ‘Ze is van niemand.’ (Ness 384-385)

Waar Todd Viola eerst als een blok aan zijn been zag, haar vooral lastig en onbegrijpelijk vond en sterk geloofde in de vooroordelen over vrouwen en de superioriteit van mannelijkheid die hij leerde in Prentissdorp, is hij nu op het punt gekomen dat hij haar waardeert en erkent als autonoom en gelijkwaardig persoon.

IV.VII Ontwikkeling op weg naar bevrijding

De ontwikkeling van Todd in het boek kan worden gezien als symbolisch, van patriarchaal gedachtegoed naar een vrijere geest die ernaar streeft een einde te maken aan de onderdrukking. Het lijkt in *Het mes dat niet wijkt* in eerste instantie alsof de lezer een stereotype beeld van ‘de vrouw’ wordt voorgezet wanneer Todd Viola ontmoet, zonder hier vragen bij te stellen. Later wordt echter langzaam maar zeker duidelijk dat dit beeld gevormd is door de samenleving, Prentissdorp, en dat Todd niets anders kent dan de denkbeelden waarmee hij is opgevoed. Deze beeldvorming wordt later in het boek subtiel ontmaskerd en aan de kaak gesteld. De lezer gaat mee op de reis die Todd aflegt, waarin hij samen met Viola de leugens van het systeem waarin hij is opgegroeid steeds meer onthult. Ness geeft geen directe waardeoordelen en neemt de lezer niet bij de hand – de ‘verkeerde’ denkbeelden hebben juist een plaats in het boek om aan te zetten tot nadenken. *Het mes dat niet wijkt* draagt op deze manier niet bij aan de reproductie van het patriarchaal idee, maar tematiseert

het. De ontwikkeling gaat door in volgende boeken van de trilogie, waar Viola letterlijk een stem krijgt – hoofdstukken waarin zij de focalisator en verteller is.

Viola heeft in *Het mes dat niet wijkt* de rol van katalysator: vanaf het moment dat Todd haar ontmoet worden oude wereldbeelden afgebroken en ontdekt Todd steeds meer hoe de wereld echt in elkaar zit. Zij staat symbool voor nieuwe ontdekkingen, nieuwe ideeën en een nieuw leven (Ness 238). Vanaf het begin wordt duidelijk dat de associaties horende bij vrouwelijkheid die bijvoorbeeld Buikema noemt (lief, passief, fysiek), voor haar niet opgaan (Buikema 80). Ze is niet bang, eerder actief dan passief, opstandig, ze heeft duidelijke ideeën en meningen waar ze voor uitkomt en eist gehoord te worden. Daarbij heeft ze zowel meer kennis als meer technologie dan Todd: zij is degene die kan lezen, ze heeft geleerd over de geschiedenis en ze redt Todd meerdere keren met haar geavanceerde technologische spullen. Viola kan dus gezien worden als een anti-stereotype. De rol die zij speelt in de strijd tegen de (mannelijke) onderdrukking in *Het mes dat niet wijkt* illustreert rol die vrouwen volgens Rich spelen op weg naar bevrijding: “We are not ‘the woman question’ asked by somebody else; we are the woman who ask the questions [...] breaking down again and again the false male universe” (33). Viola belichaamt de strijd voor een nieuwe wereld waarin gelijkheid heerst, Ness heeft met haar een boegbeeld voor het feminisme geschapen in zijn fictie.

V. Conclusie

In de inleiding van deze scriptie introduceerde ik de vraag die bij dit onderzoek centraal stond: is *Het mes dat niet wijkt* realistisch ten opzichte van de huidige samenleving in de verbeelding van gender en is de roman als zodanig conservatief of kritisch? Ik ging hierbij uit van de stelling dat literatuur, met name in het genre utopie/dystopie, een vormende werking kan hebben op het wereldbeeld van jongeren en volwassenen en dat zij aanzet kan geven tot maatschappijkritisch nadenken over gender. Om het antwoord op mijn hoofdvraag te vinden, heb ik het aspect gender *Het mes dat niet wijkt* geanalyseerd aan de hand van verschillende gendertheorieën.

Vele aspecten uit de filosofische denkbeelden van De Beauvoir, Butler, Buikema en Rich komen terug in *Het mes dat niet wijkt*. Gender speelt een belangrijke rol in het verhaal. Allereerst spiegelt Ness de lezer de ideeën van hoofdpersoon Todd over de vrouw en vrouwelijkheid voor. Todd demonstreert vaststaande ideeën over en associaties met deze begrippen, iets wat in de theorie van De Beauvoir het concept van het Eeuwige Vrouwelijke wordt genoemd. Ook zijn eigen identiteit ziet Todd als vaststaand met zijn mannelijkheid als kern. Zowel De Beauvoir als Butler betogen tegen deze vaste noties van wat een vrouw of een man is en het bestaan van gender als innerlijke kern. Zij initiëren een ander begrip van gender dat vloeibaarheid en uitvoering centraal stelt.

De theorie van Buikema stelt vervolgens dat vrouwelijkheid en mannelijkheid worden geproduceerd in het domein van taal en tekens en dat taal voorafgaat aan de vorming van het subject (jongen of meisje, man of vrouw). Vrouwen bestaan in *Het mes dat niet wijkt* voor Todd eerst alleen als representatie in taal, maar toch weet hij dat taal –Herrie - niet altijd de werkelijkheid weergeeft, zelfs al kan hij dit niet toetsen wat betreft de representatie van vrouwen. Ness thematiseert zo de notie dat taal een eigen werkelijkheid *creëert*, wat overeen komt met de claim van Buikema.

In het derde hoofdstuk staat de bewering van Rich centraal: dat de bevrijding van vrouwen begint bij het nieuw maken van alle relaties – zowel in taal als in de fysieke wereld. Dit wordt geïllustreerd in *Het mes dat niet wijkt* door de relatie tussen Todd en Viola. Deze staat symbool voor de vernieuwing van relaties omdat zij de kans krijgen om de relatie tussen man en vrouw opnieuw vorm te geven.

Waar vrouwen voor Todd eerst alleen in abstracties bestaan, krijgen deze abstracties gestalte in de persoon van Viola. Dit kan gezien worden als de symbolische stap van abstractie naar realiteit die Rich als een cruciaal in het revolutionaire proces naar verandering positioneert. Viola is voor Todd in het begin wel slechts ‘het meisje’, hij definieert haar louter in sekse en als tegenstelling van zichzelf. Zo krijgt Viola de positie van Ander die De Beauvoir beschrijft; een positie die haar volgens De Beauvoir ontkent als subject en medemens.

De theorie van De Beauvoir wordt verder geïllustreerd in het boek door Viola die voor Todd geldt als personificatie van (de mythe van) het vrouwelijke mysterie. In tegenstelling tot Todds eigen gedachten en die van alle mannen om hem heen, zijn haar gedachten niet openbaar. Dit maakt haar een mysterie voor Todd. Dat hun relatie verder in het verhaal toch steeds gelijkwaardiger wordt en Viola steeds minder als Ander wordt gezien, komt niet omdat ze zoals De Beauvoir stelt inzien dat de ander altijd een mysterie is, maar omdat ze elkaar steeds beter leren kennen en Todd door begrip leert de gedachten van Viola te lezen, ook al zijn ze niet openbaar.

Naarmate het verhaal vordert en Todd en Viola elkaar beter leren kennen, wordt ook de waarheid over de wereld zoals Todd hem kende steeds verder onthuld. Prentissdorp blijkt een uitgesproken vrouwelijke basis te hebben gehad, tot het moment dat alle vrouwen werden vermoord. Prentissdorp en het leger worden door Ness als grote vijand gepositioneerd en als ultiem patriarchaat verliezen zij steeds meer aanzien – van zowel Todd en Viola als de lezer. Tijdens hun reis komen Todd en Viola langs verschillende nederzettingen waar alternatieve samenlevingsvormen getoond worden: de man-vrouwverhoudingen zijn in elk dorp anders en laten zo zien hoe het ook kan.

De ontwikkeling van Todd wordt tijdens de weg die hij aflegt met Viola steeds duidelijker, Todd laat zijn patriarchale denkbeelden achter zich en krijgt een vrijer gedachtegoed waarin hij Viola als gelijkwaardig gaat zien en behandelen. De vorming van zijn eerdere ideeën wordt door Ness subtiel aan de kaak gesteld. Viola anderzijds belichaamt in het boek de strijd voor gelijkheid en tegen bestaande associatie met vrouwelijkheid. Zij kan gezien worden als feministisch rolmodel zoals in de gendertheorie geschetst wordt.

Aan de hand van bovenstaande deelenalyses kan ik een antwoord op mijn hoofdvraag formuleren. Wanneer ik kijk naar de illustratie en thematisering van ideeën over gender in *Het mes dat niet wijkt*, kan ik concluderen dat de roman op veel punten realistisch is ten opzichte

van onze samenleving in de verbeelding van het aspect gender, en dat zij als zodanig kritisch is. De roman is in setting en plot niet realistisch en heeft op deze manier de mogelijkheid tot het deconstrueren van de werkelijkheid, maar het aspect gender komt in deze onrealistische verhaalwereld juist wel deels overeen met de werkelijkheid zoals deze beschreven wordt in de gendertheorie. Hoewel in het begin van het verhaal vooral concepten uit de gendertheorie weergegeven worden die volgens de filosofes het patriarchaal systeem in stand houden, is er sprake van een ontwikkeling richting een nieuw en ander begrip van gender. Hoe verder Todd en Viola komen op hun weg, hoe duidelijker er alternatieve, gelijkwaardigere denkbeelden uitgedragen worden. Door de ontwikkelingen in het boek wordt langzaam maar zeker het patriarchaat als vanzelfsprekend gegeven ontmaskerd en de weg naar verandering verbeeld; een haast utopische ontwikkeling die ook in de gendertheorie beschreven wordt.

Deze analyse van *Het mes dat niet wijkt* laat zien dat ook jeugdliteratuur bij kan dragen aan het schetsen van een alternatieve werkelijkheid en het kritisch reflecteren op (een aspect uit) de maatschappij. Fictie en theorie schetsen een overeenkomstige weg van de huidige wereld met haar patriarchale systemen naar gelijkwaardigheid en vrijheid in een alternatieve, betere wereld. Deze wereld is er nog niet, maar is er wel om te bestaan. Verandering is mogelijk. Literatuur als *Het mes dat niet wijkt* kan de lezer inzicht geven in hoe het is en haar ook laten begrijpen hoe het anders moet.

Literatuurlijst

Bean, Toni W., and Karen Moni. "Developing students' critical literacy: Exploring identity construction in young adult fiction." *Journal of Adolescent & Adult Literacy*. 46.8 (2003): 638-648.

Beauvoir, Simone de. "From *The Second Sex*." In: Vincent B. Leitch et al., eds. *The Norton Anthology of Theory and Criticism*. New York/London: Norton, 2010. 1265-1273.

Booker, Keith M. *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*. Westport, CT: Greenwood Press, 1994.

Buikema, Rosemarie. "The Arena of Imaginings: Sarah Bartmann and the Ethics of Representation." In: Buikema, R & I. v.d. Tuin (eds.), *Doing Gender in Media, Art and Culture*. Routledge: London, 2009. 70-85.

Butler, Judith. "From *Gender Trouble*." In: Vincent B. Leitch et al., eds. *The Norton Anthology of Theory and Criticism*. New York/London: Norton, 2010. 2536-2553.

"Dystopia" *Oxford Dictionaries*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
Oxforddictionaries.com. Web. 16 maart 2015.

Horkheimer, Max, and Theodor W. Adorno "From *Dialectic of Enlightenment*." In: Vincent B. Leitch et al., eds. *The Norton Anthology of Theory and Criticism*. New York/London: Norton, 2010. 1110-1127.

Jameson, Frederic. "The Politics of Utopia." *New Left Review*. 25 (2004): 35-54.

Jochems, Helen, and Leon van de Zande. "Literatuur in een grensgebied: Over jeugdliteratuur als kunstuiting." *Vooy's, tijdschrift voor letteren* 14.1 (1995): 33-45.

Leitch, Vincent, et al. "Simone de Beauvoir." In: Vincent B. Leitch et al. *The Norton Anthology of Theory and Criticism*. New York/London: Norton, 2010. 1261-1264.

Lierop-Debrauwer, Helma van. *Perspectief op het verleden . Over jeugdliteratuur, volwassenenliteratuur en hun geschiedschrijving*. Leiden: Universiteit Leiden, 2000.

Marx, Karl, and Friedrich Engels. "From *The Communist Manifesto*." In: Vincent B. Leitch et al., eds. *The Norton Anthology of Theory and Criticism*. New York/London: Norton, 2010. 657-660.

McCabe, Janice, et al. "Gender in Twentieth-Century Children's Books: Patterns of Disparity in Titles and Central Characters." *Gender & Society* 25.2 (2011):197-226.

Ness, Patrick. *Het mes dat niet wijkt*. Amsterdam: Moon, 2013.

Rich, A. "Notes Towards a Politics of Location." In: R. Lewis and S. Mills (eds.), *Feminist Postcolonial Theory. A Reader*, New York: Routledge, 2003. 29-42.

Brillenburg Wurth, Kiene and Ann Rigney, eds. *Het leven van teksten. Inleiding tot de literatuurwetenschap*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.

Said, Edward. "From *Orientalism*." In: Vincent B. Leitch et al., eds. *The Norton Anthology of Theory and Criticism*. New York/London: Norton, 2010. 1866-1888.

"Utopia." *Oxford Dictionaries*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
Oxforddictionaries.com. Web. 16 maart 2015.

Vries, Anne de. *Wat heten goede kinderboeken? Opvattingen over kinderliteratuur in Nederland sinds 1880*. Amsterdam: Querido, 1989.

Vries, Anne de. "Wat zegt de kinderjury? De stem van de kinderen bij de canonisering van kinderboeken." In: Helma van Lierop-Debrauwer, Piet Mooren en Herman Verschuren, *Het paard van Troje. Niet-schoolse teksten in het onderwijs*. Den Haag: NBLC Uitgeverij, 1996. 107-111.